

Dusnoki-
Draskovich
József

Az ifjú Zsilinszky Mihály utazásai

Zsilinszky Mihálynak hosszú és tartalmas élet adatott meg.¹ 1838-ban, vagyis még az 1848/49-es forradalom és szabadságharc előtt született. Ifjúként az 1850-es években érték a legfontosabb impulzusok az osztrák kormányzat neoabszolutisztikus törekvéseivel szemben folytatott passzív ellenállás idején. Karrierje a kiegyezés után, az Osztrák–Magyar Monarchia keretei között bontakozhatott ki. A tehetséges parasztfiúból neves értelmiségi, történész és akadémikus lett, aki jelentős szerepet játszott a közéletben és különösen az evangélikus egyházban. (Előbb a Békési, majd az Arad-Békési Egyházmegyében viselt felügyelői tisztelet. 1898–1911 között a Bányai Egyházkerület felügyelője, 1911-től pedig világi elnöke lett. A Luther Társaságnak 1892–1911 között elnöke, a Magyar Protestáns Irodalmi Társaságnak 1903-tól alelnöke, 1907-től 1915-ig elnöke, azután ismét alelnöke volt.) Az viszont már kivételesnek számított akkoriban, hogy politikusként is karriert tudott befutni. Több ciklusban országgyűlési képviselőnek választották meg, az uralkodó 1889-ben Csongrád, 1892-ben Zólyom vármegye főispánjává nevezte ki, 1895-től 1905-ig a vallás- és közoktatásügyi államtitkár posztját töltötte be. Végül még láthatta az első világháború tragédiáját és a Monarchia széthullását. Utána már betegeskedett, és 1925. október 4-én elhunyt.

Zsilinszky a többségében evangélikus szlovákok lakta Békéscsabán született, amelynek a lélekszáma elérte a húszezret, de csak 1840-ben nyerte el a mezővárosi jogállást.² Édesapja szlovák származású, tekintélyes és módos parasztgazda volt (többször is bíró és egyházi gondnok), édesanyja, Patay Ilona visszavonultan családjának élt. Az apa taníttatta a fiút, azt remélve, hogy evangélikus lelkész lesz belőle, és így a társadalmi felemelkedés hagyományos útját fogja járni. Az elemi iskolai osztályok után a szarvasi evangélikus főgimnáziumban végezte tanulmányait kitűnő eredménnyel. A gimnázium 1843-tól, Vajda Péter igazgatói működése eredményeként virágzott föl, tehát Zsilinszky színvonalas képzésben részesült. 1858-tól a pesti egyesült Protestáns Teológiai Akadémián folytatta tanulmányait, amelyet három évvel korábban állítottak fel. Zsilinszky visszaemlékezve kiemelte, hogy milyen szívélyes baráti kapcsolat volt a két alapító, az evangélikus Székács József és a református Török Pál között, akik még egymás szószékén is prédikáltak felváltva. Ezekben az években az osztrák önkényuralommal szembeni passzív ellenállás eseményei (Bach belügyminiszter menesztése, Bajza és Széchenyi temetése, megemlékezés Kazinczyról, Berzsenyiről) és az 1859 őszén kibocsátott úgynevezett protestáns pátens elleni küzdelem, amelyben tanáraik, Székács, Török és Ballagi Mór mellett a diákok is részt vettek, egy életre meghatározóak voltak számára.

Zsilinszky a szokásos peregrinációval fejezte be tanulmányait. 1860. október 17-től a hallei Martin Luther Egyetemen végzett egy szemesztert, majd egy továbbit 1861. április 23-tól augusztus 13-ig a berlini Friedrich Wilhelm Egyetemen.³ Mindkét akadémián a teológiai fakultásra iratkozott be; teológiai, egyháztörténeti és bölcsészeti kurzusokat vett fel. Barátai a híres történész, Johann Gustav Droysen és a szintén neves nyelvtörténész, Franz Bopp

¹ Zsilinszky életrajzának adatai és összefoglalása, valamint a róla szóló irodalom: DUSNOKI-DRASKOVICH 2008.

² ERDEI 1986, 81. o. és HAAN 1991, 19. o.

³ SZÖGI 2001, Nr. 382. és 4562.

előadásait is látogatták. Talán Zsilinszky is meghallgatta egy-két előadásukat, de ennek a jegyzeteiben nem maradt nyoma. Barátaival, Győry Vilmossal és Benka Gyulával Friedrich Ludwig Georg von Raumer középkor-történeti előadását akarta látogatni, azonban Raumer az első órán elfogult gyűlölettel beszélt a középkori magyarokról, ezért otthagyták az előadását. Zsilinszky egyébként arról tudósít, hogy 1861-ben Berlinben őszinte rokonszenvvel fogadták a magyarokat: „Bárhon jöttünk össze a német atyfiakkal, mindenütt politizáltunk; ők is, mi is szidtuk a zsarnok osztrákokat.”⁴ (A német egység ügye miatt kezdett erősödni a porosz–osztrák ellentét.)

Figyelemre méltó az a tény, hogy éppen ezekben az évtizedekben (1850–1874) látogatta a legtöbb Békés megyei diák (137 fő) a külföldi egyetemeket. Később már több lehetőség kínálkozott arra, hogy magyarországi egyetemeken és főiskolákon tanuljanak. Az evangélikus vallású diákok természetesen főként a német egyetemeket (Halle, Jena, Göttingen, Erlangen stb.) keresték fel. 1810-ben történt megalapítása után hamarosan a berlini egyetem lett a legnépszerűbb (SZÖGI 2010). Zsilinszky apósa, Haan Lajos békéscsabai evangélikus lelkész és történész 1841-ben a jénai és a berlini egyetemen folytatott tanulmányokat, tehát szintén egy nagy múltú és egy új egyetemet választott. 1844-ben pedig publikált egy könyvecskét *Jena Hungarica* címmel, amely 1249 Jénában tanult magyar diák életrajzi adatait tartalmazta (HAAN 1858).

A következőkben Zsilinszky három korai utazásáról fogok beszámolni, amelyek során útinaplót írt. Az első utazására Berlinből indult (augusztus 13. után), és a német területeken keresztül Svájcba, majd onnan Ausztrián át tartott haza. Tehát ez az utazás még a külföldi egyetemjárás, a peregrináció részét alkotta. A költségeket nyilvánvalóan Zsilinszky édesapja fedezte. (Igyekezett azonban mielőbb állást is találni a fiának, aki még Berlinben tartózkodott, amikor édesapja értesítette arról, hogy megválasztották a szarvasi gimnázium tanárává.) A második utazás során, 1862 nyarán a Felvidéket járta be. Végül 1864-ben Észak-Itáliába és Svájcba vezetett az útja. Ebben az évben nevezték ki rendes tanárrá, ami jelentős fizetésemeléssel járt, de még Lányi Gusztáv tanártársától is száz osztrák forintot kellett kölcsönkérnie. Ez egy hosszabb utazás volt, amelynek alkalmával több hetet töltött „Svájc Athénjában”, Zürichben. (Pestről elindulva július 14-én ért Triesztbe, az utolsó dátum augusztus 24. Zürichben.)⁵ A későbbiekben természetesen még több ízben járt külföldön, így például 1877-ben és 1888-ban Itáliában, ahol fölkereste – mint a politika egyik „élő emlékművét” – ifjúkora ideálját, az emigrációban élő Kossuth Lajost is. Legalább egyszer járt Franciaországban, Angliába sajnálatára csak eléggé későn, 1908-ban jutott el egy gazdasági tanulmányút résztvevőjeként, amelyet az Országos Magyar Gazdasági Egyesület szervezett.

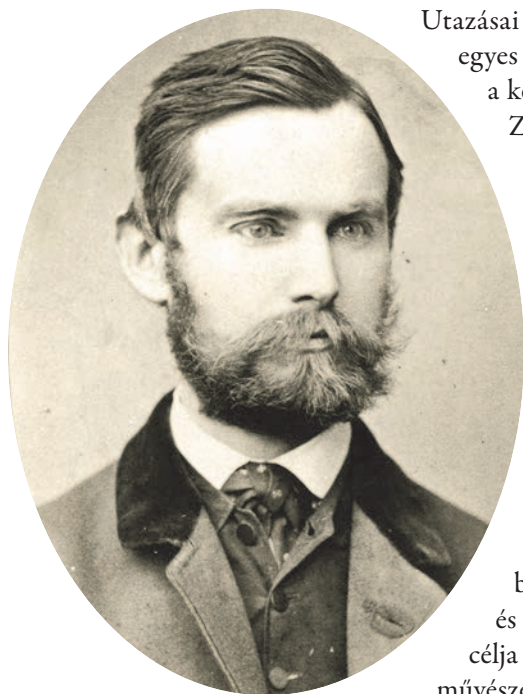
Zsilinszky visszaemlékezve arról írt, hogy „az egyetemi szünidők alatt nagy utazásokat tett Németország különféle vidékein, különösen ott, ahol Luther és reformokat követelő társai működtek”. Valószínűleg járt Wittenbergben, Jénában és Eislebenben. Természetesen más reformátorok (Kálvin, Zwingli stb.) működési helyeit és sírjait is meglátogatta.⁶ 1864-ben megtekintette Genfben a híres Kálvin-házat, a templomot, amelyben prédikált, a széket, amelyben ült, a sok lelkész emlékét, az akadémiát és annak természetrajzi és tani gyűjteményét. Legfontosabb úti céljai közé tartoztak tehát a reformáció emlékhelyei. Szeretett rajzolni, a vázlatkönyvében megtaláljuk a kiemelkedő német filozófusok, Fichte, Hegel és Schleiermacher síremlékét, valamint Tegelben Alexander von Humboldt emlékoszlopát is megörökítette. Zsilinszky esetében tehát valóban kulturális turizmusról beszélhetünk.

⁴ ZSILINSZKY 1886, 53. o. Győry Vilmos evangélikus lelkész, író és fordító lett. Benka Gyula – Zsilinszky későbbi tanártársa Szarvason – Zsilinszkyvel egy napon iratkozott be a berlini egyetemre (SZÖGI 2001, Nr. 379.).

⁵ Zsilinszky jelentős mennyiségű irathagyatékát az Evangélikus Országos Levéltár (EOL) őrzi. Elsősorban 1875-ig terjedő életrajzi dokumentumait kutattam (EOL VIII. 2. 1. és 17–18. d.). Az útinaplók ugyanott találhatóak (18. d. 341–343. cs., hiányzik a 340. cs., vagyis füzet). Szintén ott van az említett vázlatkönyv (345. cs.). Az útinaplók szövegének helyesírását néhány helyen csekély mértékben modernizáltam.

⁶ EOL VIII. 2. 17. d. (338. cs.)

Vizsgálódásunk háttere

Zsilinszky Mihály

Utazásai további vizsgálatánál Peter Burke utazástörténetéről szóló tanulmányának egyes szempontjaiból indulok ki.⁷ Ebben az értelemben először föltehetjük azt a kérdést (amelyet részben már megválaszoltunk), hogy ki is volt ez az utazó. Zsilinszky akkoriban egy ifjú evangélikus értelmiségi volt sok ambícióval, aki tovább kívánta képezni, művelni magát. Amikor 1861-ben befejezte berlini tanulmányait, már tudta, hogy a szarvasi gimnázium tanára lesz. Az első utazás nagyobb részét tartalmazó füzetben valószínűleg írt utazása céljairól, sajnálatos módon azonban ez az első füzet elkallódott a levéltárban. Azt tudjuk, hogy augusztus 13-án kiiratkozott a berlini egyetemről, tehát ezután indulhatott útnak Berlinből, és az útvonala is rekonstruálható nagyjából. Először Drezdába és Szász-Svájcba utazott, onnan Tübingiába (feltehetőleg járt Erfurtban, Eisenachban és Wartburg várában), majd a Rajnához (említi egy helyen Heidelberget) és végül Svájcba (Basel, Zürich). A második füzet ennek az utazásnak a folytatását tartalmazza: Schaffhausen (szept. 1.), Konstanz, Friedrichshafen, Ulm, Augsburg, München, Salzburg, Hellbrunn, Linz, Bécs és végül Pozsony (szeptember 10.). Ebben a részben a bajor főváros, München a legjobb példája annak, hogy miként tekintett meg és írt le egy jelentősnek ítélt úti célt, szemben azzal, amikor nem volt különös célja egy-egy helyen. „München a német városok legnevezetesebbjeinek egyike, művészeti gazdagságára nézve talán első városa” – jegyzi meg. E városra három napot szánt, és minden percet igyekezett kihasználni. A fővárosok (és rezidenciák), mint Berlin, Drezda és München mindenekelőtt kulturális központként voltak érdekesekek számára. Itáliában (Velence, Verona, Milánó) és Svájcban (Zürich, Basel, Genf, Bern) szintén egy sor nagyvárost keresett föl.

Mit tekintett meg utazásai során?

Részben már erre is választ adtunk, és hozzáfűzhetjük, hogy általában a nevezetes látnivalókat kereste föl, de érdeklődése különösen a művészetekre és az esztétikára irányult. A képtárakat, múzeumokat és a különféle gyűjteményeket látogatta, és megtekintette a nevezetes épületeket, szobrokat. Művészeti ízléséről megállapítható, hogy elsősorban a klasszicista, illetve saját korának neoklasszicista, időnként akadémizmusba hajló művészete vonzotta (Canova, Thorwaldsen, Kaulbach stb. művei). Jellemző, hogy Münchenben a Neue Pinakothek katalógusát vásárolta meg, és fölkereste a szobrász Schwanthaler múzeumát és műhelyét. Az antikizáló stílusirány és művészeti ízlés láthatólag megfelelt protestáns felfogásának: az egyszerűség, a világosság és a funkcionalitás állt előtérben. A templom az imádkozás helye, ezért nem kell kifesteni és cicomázni. Münchenben nem tetszett neki, hogy a romanizáló Szent Bonifác-bazilika belül ki van festve vörös és sárga színekkel. A velencei templomokat cifrának és „túlraakottnak” találta. A „Markus bábéljéről” írt a Szent Márk-székesegyházra utalva. Ezzel szemben elnyerte tetszését az új, neo-

⁷ BURKE 2006. Vö. még MAURER 2004, 361–369. o.

gótikus protestáns templom Luzernban, valamint a genfi református egyház is. A katolikus városokban kevésbé érezte otthon magát, és többnyire talált valami kritizálni valót.

Az egyes fővárosok hírneves színházai is a látnivalók közé tartoztak. Zsilinszky megtekintette Münchenben a Hoftheatert, Bécsben pedig a Burgtheatert. Az utóbbiban megnézte a Don Carlost, Schiller tragédiáját. Az előadás nagyon tetszett neki, de hozzáteszi, hogy a színház berendezése és díszletei nem méltóak a dicséretre. Még a mi Nemzeti Színházunk is különb, nem szólva Drezda, Berlin és München színházairól. Magától értetődően érdeklődött az iskolák és az oktatásügy iránt, több egyetemet és gimnáziumot látogatott meg. Bernben a svájci gimnáziumokról gyűjtött anyagot. A kulturális intézmények közé tartoztak természetesen a könyvtárak is. A „kulturális turizmus” kibontakozását segítette a 18. század végétől az a tény is, hogy egyre inkább elterjedtek a nyilvános gyűjtemények, múzeumok, képtárak, könyvtárak és színházak – jegyzi meg BURKE (2006, 11. o.).

Az már kevésbé számított megszokottnak, hogy ipari létesítményeket, műhelyeket és Svájcban több üzemet is megtekintett. Selmecbányán járva a bányát, Körmöcbányán a pénzverdét látogatta meg, de ezek már nem egyszerű ipari objektumok, hanem nevezetes látnivalók voltak.

Megcsodálta a természeti szépségeket, köztük néhány „grandiózus természeti csodát” (MAURER 2004, 366. o.) is: vízeséseket (például Schaffhausennél), forrásokat, hegyeket és völgyeket, gleccsereket. 1864-ben útnak indulva azt írta, hogy előbb Észak-Olaszország nevezetesebb városait akarja röviden meglátogatni, hogy „azután annál több ideje maradjon Helvécia regényes völgyeiben mulatnia”. Hegyi túrákat tett a Wengern Alpokban (Berni Alpok) és a Felvidéken, de elsősorban a szép kilátás miatt, és nem azért, hogy magas hegycsúcsokat hódítson meg. Selmecbányáról egy népes társasággal éjjel egy órakor kerekedett fel azzal a célkitűzéssel, hogy a napfelkeltét a hármezer lábnál magasabb Szitna-hegyről csodálják meg. A Magas-Tátrában vándorolva sokáig nézte a Lomnici-csúcsot. Úgy vélte, hogy ez Magyarország legmagasabb hegycsúcsa. A svájci hegyvidéken már a modern tömegturizmus kezdeteivel találkozott: Interlaken tele volt angolokkal és franciákkal. „Az egész csupa fogadóból és boltból áll, mindenfelé felséges kilátással.” Az alpinizmus akkoriban kezdett divatba jönni. A Felvidék vadregényes hegyvidékein leginkább a híres forrásokat és fürdőket keresték fel az utazók. Szliács és Schmeks (Ótátrafüred) fürdőhelyek tele voltak vendégekkel, így Zsilinszky alig tudott szállást kapni. Megállapította, hogy hiányzik a kényelem, és emiatt a vendégek egy része csalódik. Ótátrafüreden reggel megnézte „a gyönyörű forrásokat a Kárpát tövében, melyekből a világ legjobb vize fakad”. Sokan csak ezért a vízért látogatnak ide. A tenger és a tengerpart még nem tűnik fel nála önálló úti célként, bár nyilván hatással volt rá, amikor Triesztnél először látta meg a tengert. Az egyes népek erkölceiről és szokásairól keveset írt. Aronában a Lago Maggiore partján olasz énekesek, muzsikusok zenéltek este. Ehhez hozzáfűzi: „el-elmosolyodtam a parlagi művészet és a falusi nép egyszerű mulatsága felett”. Zürichben viszont több elismeréssel írt néhány hagyományos ünnepről. A különféle vidékek gasztronómiai jellegzetességei nem voltak följegyzésre méltók a számára. A selmecbányai társas kirándulás alkalmával láthatólag idegesítette az, hogy túl sok időt fordítottak az étkezésekre.

Utazásainak célkitűzései

A régi toposz, miszerint az utazás zárandoklás, amelynek stációi vannak, csupán egyszer bukkan fel a szövegben. Célkitűzése ekkor is konkrét és világi jellegű volt: saját szemével akarta látni a világhírű vízesést a Rajnán Schaffhausennél. A természeti szépségek azonban Isten hatalmát és dicsőségét mutatták meg számára. Mint megjegyzi, az esztéták szerint a művészi szép feljebbvaló a természeti szépnél, de ez esetben kénytelen kétségbe vonni ezt az állítást. 1864-ben az volt a szándéka, hogy „Európa két legköltőibb országát”, Olaszországot és Helvéciát meglátogassa. Itália nagy múltja,

művészete és természeti szépségei miatt volt vonzó. A másik „szinte hősi nemzetecske hazája, de melyben a szabadság érzete még most is a régi, s melynek népe bércvárai között most is egyike a legéletrevalóbb, művelt és boldog népeknek Európában”. Nemcsak a külföldet kívánta megismerni: „Rég időktől fogva legyőzhetetlen vágyat éreztem hazánk gyönyörű földjét beutazhatni.” Legkedvesebb terve Erdély bejárása volt. Miután csabai cimborái elálltak e tervtől, Zsilinszky úgy döntött 1862-ben, hogy egyedül indul a hegyes-völgyes felföldre: „Tanárkodásom egy éve szerencsésen lefolyt, a szünnapok bekövetkeztek, mit tehettem volna tehát hasznosabbat ezen idő alatt, mint ha utazás által csekély ismereteim és tapasztalataim tárházát szaporítani, gazdagítani ügyeksem?” Azt hangsúlyozta tehát, hogy egy hasznos, a műveltségét gyarapító utazást („Bildungsreise”) kíván tenni, emellett az utazás még élvezetet, szórakozást is jelent. Amint azt Peter Burke leszögezi: a turista „az élvezet kedvéért utazó ember” (BURKE 2006, 7. o.). Zsilinszky 1864-ben világosan megfogalmazta, hogy szórakozás végett, de különösen csekély tanulmányai gyarapítása végett utazik ismét külföldre. 1861. évi utazása végén pedig megjegyzi: „Ez volt életem legrózsásabb korszaka.” Az utazás számára az önművelés részét alkotta, ezért nagyon is érthető, hogy nem érte be egy utazással. Rossz véleménnyel volt az olyan emberekről, akik csak a mulatság kedvéért tartózkodnak egy fürdőhelyen, és haszontalansággal töltik idejüket.

Az utazások hatásai

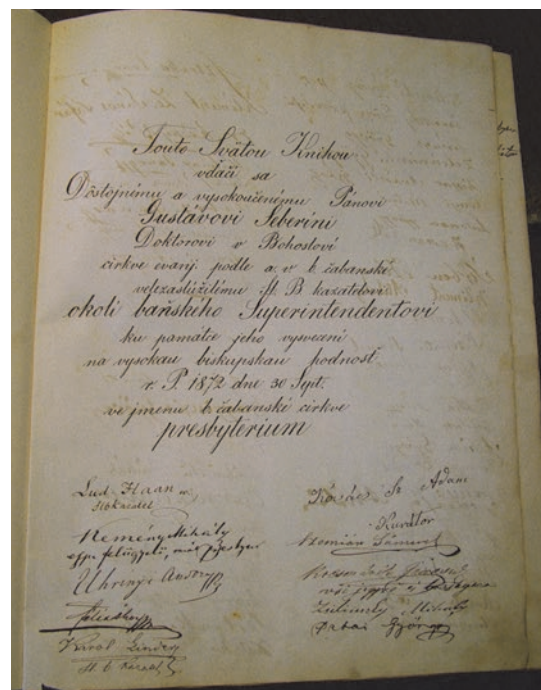
Utazásai sokféle hatást gyakoroltak rá, ebből néhányat kiemelhetünk. Látóköre nyilvánvalóan szélesedett. Így például kínai, japán, indiai műalkotásokat is láthatott, és meg is állapította, hogy a kínaiak tudományos tekintetben ugyan elmaradtak az európaiak mögött, de művészi érzékük nem hiányzott. Velencében megtekintette a dózsepalotát és alatta a kínzókamrákat. A kettő ellentétének hatása alatt az ember rendeltetéséről kezdett töprengeni. Az ember nagyságába és fenségébe vetett humanista meggyőződése megingott. 1864-ben rendkívüli benyomást gyakorolt rá két híres férfúval, két genfi professzorral folytatott beszélgetés. Egyiküket („hon. prof. K.”) otthonában is meglátogatta, és erről a következő fontos mondatokat rögzítette: „Ki tudná az én lelkemnek boldogságát leírni? Beszélgettünk mindenről, ami csak a nyelvünkre jött, de különösen szegény, elnyomorodott hazánkról.” A búcsúzásnál a professzor könnyezve mondta: „Emlékezzenek meg rólam Magyarországon!” Zsilinszky még hozzáteszi, hogy a professzor az arcképével is megajándékozta, amelyet ő becses ereklyeként fog őrizni. Mindezt csak úgy értelmezhetjük, hogy ez a professzor egy ismert, emigrációban élő magyar volt (vagy esetleg egy olyan külföldi, aki a magyar ügyet és evangélikus egyházat különösen támogatta). Zsilinszky sajnálatos módon úgy kívánta e beszélgetések emlékét megjelölni, hogy nem jegyezte föl a tartalmukat. Mindenesetre kijelenti: „Ha tán semmi mást nem láttam volna Calvin városában, mint e két férfút, utazásom teljesen jutalmazva volna.” Nyilvánvaló, hogy ebben az esetben nem véletlen találkozásról volt szó, Zsilinszky Magyarországról vitt ajánlólevéllel kereshette föl a professzorokat.

Svájc akkor még nem gazdagságáról és stabilitásáról volt nevezetes, Zsilinszky mégis sok mindent látott és tapasztalt, ami mintául szolgálhatott volna Magyarország számára. Bernben látogatást tett a gimnáziumban, emellett írásos anyagot is kapott a svájci iskoláügyről. A Zürichben meglátogatott gép-, vas- és téglagyárak fölkellették irigységét. „Mikor lesz nekünk ilyen? – sóhajtott föl. – Svájc a szabadság földje, a magyar név tiszteltetik benne; de beszélj komolyan egy értelmes svájccal, bevallja csodálkozását afelett, hogy miképpen maradhat egy oly életrevaló nép, mint a magyar, annyira hátra a többi művelt népektől. Ismerik alkotmányosságunkat, elveinket, de a passzív maradás és ellenállás helyett ők bizonyos műveltségi aktivitást, mozgalmat követelnének tőlünk, különösen az ipar, művészet és tudomány terén” – foglalja össze tapasztalatait. Kitér az egyesületek fontosságára a közélet terén. Széchenyi már fel akarta éleszteni az egyesületi szellemet hazájában. Svájcban nagyon is szembeütnő az egyesületi szellem. A jelszó így hangzik: „Egyesülve minden

lehetséges!” Kiemeli a polgárok aktivitását, a közintézmények támogatását: „Általában, ha van, amit ezen – mondhatni, természetileg szegény – föld népében bámulni kell, az azon közszellem, mely a legutolsó fiakkere lelkét is áthatotta, azon érdekltség a közintézetek iránt, mellyel azokat minden módon segítik. Innen van, hogy oly sok intézetük van, mely fő büszkeségét képezi minden svájci embernek, innen van, hogy itt elhagyatott nyomorult vagy koldus embert nem látunk az utcán lézengeni. Ott van a milliányi alappal bíró kórház, dologház, öregek háza stb., ezek mind a legjobban vannak berendezve.” Zsilinszky figyelemre méltónak találta azt az intézkedést is, amely szerint minden házasulandó ifjúnak igazolnia kell, hogy rendelkezik akkora vagyonnal, amellyel feleségét tisztességesen eltarthatja. Ha valamilyen csapás miatt tönkremegy, akkor a kantoni pénztárból segítik. A fiúk lövészünnepe is elnyerte a tetszését Zürichben. Ennek szintén nagy haszna van a közéletre nézve, mivel a fiúkat már korán katonának és patriotának nevelik. Ezzel szemben a magyar fiataloknak tíz évig kell szolgálniuk idegen népek között.

Zürichben magyar diákokkal is találkozott, akik a híres Polytechnicum-ban tanultak. Szily Kálmán, az általa alapított önképzőkör elnöke meghívta a kör búcsúestjére.⁸ Zsilinszky tőle kapta meg Horváth Mihály Genfben éppen kiadott könyvét a reformkor történetéről (HORVÁTH 1864). E könyvet olvasva ébredt benne egy nagy gondolat, amelyet megkísérelt három év alatt megvalósítani. Mint kikövetkeztethető, ekkor határozta el, hogy összegyűjti és kiadja Magyarországon elterjedt Kossuth-dalokat. A könyv valóban meg is jelent 1868-ban (ZSILINSZKY 1868). Szily vezette be a zürichi olvasómúzeumba. A két nagy teremben mintegy kilencszázféle újság és folyóirat volt, valamint „egy jeles könyvtár, melyben majdnem valamennyi megjelent, más országban eltiltott röpirat megvan”. Az olvasómúzeumban mindig halotti csend uralkodik, mivel az első szabály így szól: „Im Lesezimmer darf nicht gesprochen werden!” (Az olvasóteremben tilos beszélgetni!) Zsilinszky még hozzáfűzi: „Valóban jeles intézet, egyike azoknak, melyek még minálunk ismeretlenek (...). A casinókhöz csatolt olvasótermek valóságos karikatúrái az olvasótermeknek (ti. Magyarhonban), ott nemcsak hogy beszélni szabad, sőt még civakodni is, ami rendesen minden nap történik.” Fölkereste a városi könyvtárat is, ahol az 1675-ben gályára hurcolt magyar protestáns lelkészek írásait kezdte tanulmányozni és másolni. Ez a tény és Horváth Mihály könyvének rá gyakorolt hatása már történeti érdeklődésének bontakozását jelzi.

Egy napon ellátogatott a Zürichtől kétórányira fekvő Männedorfba, ahol egy szent életű hölgy, Dorothea Trudel (†1862) alapított gyógyintézetet. Zsilinszky már Berlinben hallott arról, hogy erős hite által a legkülönbözőbb betegségeket is képes volt gyógyítani. Az orvosok mint varázslót és kuruzslót perbe fogták, de kudarcot vallottak. Miután egyre többen fordultak hozzá, kórházat állított fel, amelyet adományokból tartanak fenn. Ebben a kórházban „minden orvosság mellőzésevel, egyedül imádság által, olajjal kenés és kézrátétel által gyógyítanak”. Zsilinszky a csodatételeket és az imádság ilyen konkrét, gyógyító hatását szépszissel szemlélte, de a kórházban csak pozitív benyomások érték, és azt is elfogadta, hogy sok embert meggyógyítottak, mivel ezt tények bizonyítják.

Zsilinszky Mihály kézirteje. A békecsabai presbitérium bejegyzése 1872-ből, Szeberényi Gusztáv Adolf kirácsi Bibliájában

⁸ Szily Kálmán már a megalakuló pesti Műgyetemen tanított, 1863 őszén két év szabadságot kapott, hogy külföldi iskolákban gyarapítsa tudását, ezért utazott Zürichbe, majd Berlinbe és Heidelbergbe. SZINNYEI 1909, 938–939. o.

Miként utazott?

Zsilinszky gondosan megtervezte utazásait. (Mennyi időt szán egy városra, mit kell feltétlenül megtekintenie?) Kijelentette, hogy szeret tervekhez készíteni, bár rendszerint fölborultak a tervei. Fontos szempont volt az olcsóság és a takarékoság. Itáliát túl drágának találta, Velence került a legtöbb pénzébe. Vonaton csupán egyszer utazott másodosztályon (Veronától Milánóig hét forintért), de akkor is csak azért, hogy találkozzon egy ismerőssel. Baedekker és Müller német nyelvű útikönyveit használta. Amikor szükségesnek látta, vezetőt fogadott, így például a svájci hegyi túrája alkalmával vagy a labirintusnak tűnő Velencében, valamint a francia nyelvű Genfben. Kedvelte az olyan útítársakat, akikkel értelmesen lehetett társalogni és megosztani az élményeket. Néha Magyarország helyzete is szóba jött, amiről a német nyelvű útítársak többnyire az osztrák hírforrások alapján alkottak képet. Volt, akit észérvekkel meg lehetett győzni, mint egy württembergi lelkészt, volt, akit nem. Egy laibachi osztrák kereskedőt azonban, aki az „Augsburgi Nénike” (*Augsburger Postzeitung* vagy *Abendzeitung*) nyomán gyalázta a magyarokat, végül is „a vastagbőrűek osztályába” kellett besorolnia.

Az iparosítás eredményei már jelentősen megkönnyítették az utazást, Zsilinszky főként vasúton utazhatott. Igénybe vette ezenkívül a hajót (a Bodeni-tavon, a Genfi-tavon és a Dunán), a postakocsit és a gyorskocsit, Magyarországon a szekeret is. A Felvidék hegyeiben néhány szakaszt gyalog tett meg.

Mi célból és kinek írta útinaplóit?

Az utazások pihenőidőiben jegyezte le a látottakat és az eseményeket. Mindig rögzítette az aktuális tartózkodási helyet és a dátumot. Néha napokkal vagy hetekkel elmaradt az írásbeli megörökítéssel. A három utazás befejező szakaszát nem is rögzítette füzetekben. Túlnyomórészt személyes tapasztalatokról, élményekről számol be, egy-két helyen ír útikönyv alapján olyan látnivalókról, amelyeket idő hiányában nem tudott megnézni. Valószínűleg elsősorban saját maga számára írta útinaplóit, hogy megőrizze a fontos emlékeket. Természetesen arra is gondolhatott, hogy egyes részleteket felolvas családjának, barátainak, esetleg diákjainak. A publikálás láthatólag nem állt szándékában, egyedül a svájci gimnáziumokról készített egy beszámolót, amely a sarvasi gimnázium értesítőjében jelent meg (ZSILINSZKY 1866).

Összegzően utalhatunk még néhány tényezőre. Zsilinszky sokoldalú, művelt, felvilágosult és liberális, de egyben mélyen vallásos ember volt, aki tevékenységével mindenekelőtt a hazát és az evangélikus egyházat kívánta szolgálni. Paraszti származását nem szégyellte, de ő világosan polgárrá és értelmiségivé akart válni egy polgári társadalomban. Ebből a szempontból is rendkívül fontos volt számára az önművelés (fiatal tanárként a francia és az angol nyelvet is elsajátította), e téren különösen Benjamin Franklin példája hatott rá. Amiként tanulmányaiban és életpályájában, úgy korai utazásaiban is a régi, hagyományos elemek új, modern vonásokkal elegyednek. Útinaplói a hagyományos peregrináció („peregrinatio academica”), a reformkori útirajzok (amelyek az előrehaladott nyugati országok intézményeit sokszor példaként állították szembe a hazai állapotokkal) és végül a modern turizmus érdekes keverékét mutatják. Tanulmányaival is a lutheránus elődök régi tradícióját vitte tovább (csak a Békés megyében is működőket említve: Tessedik Sámuel, Wallaszky Pál, Székács József, Haan Lajos, akikről írt, illetve akiket ismert), de Pesten, Halléban és Berlinben már modern tudásanyagot sajátíthatott el.⁹ A külföldi egyetemjáráshoz kapcsolódó tanulmányúttal nem zárultak le utazásai, fiatal tanárként a műveltségét gyarapító további utazásokat tett. A művelődés és a hasznosság szempontjához azonban az élvezet és a szórakozás is társult. Mint utazót elsősorban a sokoldalú

⁹ A Békés megyei protestáns értelmiségről: DUSNOKI-DRASKOVICH 2000.

érdeklődés jellemezte. Polgári jellegű, műveltséget gyarapító utazásai már jóval individuálisabbak voltak, mint a 16–17. századi magyar utazóké, de az utazás bizonyos mértékig továbbra is „ars”, vagyis tudomány maradt. Az utazást gondosan meg kellett tervezni, az idővel és a pénzzel jól kellett gazdálkodni, voltak olyan nevezetességek, amelyeket feltétlenül meg kellett tekinteni, végül útinaplót kellett írni. Zsilinszky útinaplói pedig nemcsak különféle országokba, tájakra és városokba vezetik el az olvasót, hanem írójuk személyiségének jobb megismeréséhez is.

Hivatkozott művek

- BURKE, Peter 2006. Útmutatás az utazástörténet számára. *Korall*, XXVI. évf. nov. 5–24. o.
- DUSNOKI-DRASKOVICH József 2000. Bél Mátyás és Békés vármegye felfedezése. In: uő: *Nyitott múlt. Tanulmányok, történetek Gyuláról, Békés vármegyéről és a fordított világról*. Békés Megyei Levéltár, Gyula. 138–186. o.
- DUSNOKI-DRASKOVICH József 2008. Följegyzések Zsilinszky Mihály pályakezdéséről. In: *A múlt felfedezői. Epizódok és arccélek a Magyar Történelmi Társulat és a Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat múltjából*. Szerk. Erdész Ádám. Békés Megyei Levéltár, Gyula. 35–77. o.
- ERDEI Aranka 1986. *Békés megye társadalma és gazdasága 1828-ban*. Békés Megyei Levéltár, Gyula.
- HAAN, Ludovico A. 1858. *Jena Hungarica sive memoria Hungarorum*. Typis Leopoldi Réthy, Gyulae.
- HAAN Lajos 1991. *Békés-Csaba. A város története a kezdetektől a XIX. század harmadik harmadáig*. Békés Megyei Közgyűlés Önkormányzati Hivatala, Békéscsaba.
- HORVÁTH Mihály 1864. *Huszonöt év Magyarország történelméből 1823-tól 1848-ig*. 1–2. köt. Nyomatott Puky Miklósnál, Genf.
- MAURER, Michael 2004. Kulturgeschichte. In: *Aufriß der Historischen Wissenschaften*. 3. köt. *Sektoren*. Szerk. uő. Reclam, Stuttgart. 339–419. o.
- SZINNYEI József 1909. *Magyar írók élete és munkái*. 13. köt. Kiadja Hornyánszky Viktor, Budapest.
- SZŐGI László 2001. *Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919. Ungarländische Studenten an deutschen Universitäten und Hochschulen 1789–1919*. ELTE Levéltára, Budapest.
- SZŐGI László 2010. Békés megyei hallgatók az európai egyetemeken 1918 előtt. *Bárka*, XVIII. évf. 6. sz. 84–88. o.
- ZSILINSZKY Mihály 1866. Naplótörödékek egy-két svajci gymnasiumról. In: *A Békési Ágost. Evang. Esperességtől föntartott s igazgatott Szarvasi Főiskola értesítője az 1865/6-iki tanévről*. Réthy Lipótnál, Arad. 1–9. o.
- ZSILINSZKY Mihály (összeáll.) 1868. *Kossuth a magyar nép szívében és költészetében. Költeményfüzér*. Kilián György bizománya, Pest.
- ZSILINSZKY Mihály 1886. Győry Vilmos emlékezete. In: *Békésvármegyei Régészeti és Mívelődéstörténelmi Társulat Évkönyve*. 11. köt. 1884/85. Gyula. 47–72. o.

Dusnoki-Draskovich József (1953) egyetemi tanulmányait a debreceni KLTE történelem–német szakán végezte. Ugyanott tudományos ösztöndíjas, majd Gyulán gimnáziumi tanár volt. 1985-től a Békés Megyei Levéltár munkatársa, 2002-től a Károli Gáspár Református Egyetem tanára. Főként kora újkori egyetemes történeti és segéd tudományos tárgyakat tanít. 2003–2004-ben elvégezte az ELTE Történettudományi Doktori Iskola Mívelődéstörténeti Programját, és 2007-ben PhD tudományos fokozatot szerzett. Tanulmányai, fordításai 1986-tól jelentek meg, többségében a levéltár kiadványsorozataiban. 2000-ben jelent meg önálló tanulmánykötete *Nyitott múlt. Tanulmányok, történetek Gyuláról, Békés vármegyéről és a fordított világról* címmel.

